

haar beurt de basis vormde voor de kapitalistische omvorming op het einde van de zestiende eeuw, die De Vries al heeft beschreven. Het achterlijke westen haalde zo het oosten alsnog snel in waar de commercialisering dankzij de opkomst van grote pachtboerderijen al eerder was ingezet.

Er is het een en ander tegen Van Bavel's model in te brengen. Heel veel wat Van Bavel zegt over Holland is een projectie en een enkele keer moet hij bij gebrek aan feiten ook subhypotheses gebruiken. Zo gaat hij in tegenstelling tot Van Zanden uit van een lage huwelijksleeftijd op het Hollandse platteland, omdat hij een hoge bevolkingsdruk veronderstelt, hetgeen hij afleidt deels uit het patroon van verstedelijking en deels door projectie uit de Vlaamse situatie. Het stapelen van tafels met drie poten is niet gebruikelijk, maar dit is de schrijver niet kwalijk te nemen, integendeel. Van Bavel heeft op een bijzonder slimme manier met de reeksen die voor zijn gebied wel bestaan en voor Holland niet, met name die over grondbezit, een belangrijke bijdrage geleverd aan de verklaring van de modernisering op het platteland. Er is maar een reactie mogelijk. Het is nu tijd om de gegevens voor Holland te *up-daten*. De Boer heeft niet van moderne (computer)technieken gebruik kunnen maken en mede daarom grote delen van Holland laten liggen; bovendien toont Van Bavel's boek aan dat het noodzakelijk is zo'n onderzoek door te trekken naar het einde van de zestiende eeuw.

P. J. E. M. van Dam

M. Smeyers, met medewerking van R. van Dooren, ed., *Het Leuvense stadhuis. Pronkjuweel van de Brabantse gotiek* (Leuven: Peeters, 1998, 209 biz., BF1500,-, ISBN 90 429 0660 X).

Het stadhuis van Leuven vormt een opvallende en rijk gedecoreerde gebouwengroep in het centrum van de stad. Precies 550 jaar na het leggen van de eerste steen van het *Voirste Huys*, het meest representatieve bouwdeel van dit complex, is in 1998 een tentoonstelling gewijd aan de oorsprong, de bouw en de veranderingen die in de loop der eeuwen hebben plaatsgevonden. De publicatie die ter gelegenheid hiervan is verschenen, bestaat uit twee delen: vier wetenschappelijke bijdragen en een catalogus met toelichtingen op de tentoongestelde objecten. Het boekwerk is geïllustreerd met meer dan honderd afbeeldingen, waarvan een aanzienlijk aantal in kleur.

Twee bijdragen tillen deze catalogus uit boven het niveau van een objectstudie en zijn van grote interesse voor eenieder die de (late) Middeleeuwen bestudeert. Beide studies zijn van de gezamenlijke hand van Alphonsine Maesschalck en Jos Viaene, die de Leuvense situatie reeds lang onderzoeken. Dit blijkt wel uit het hoge detailniveau en de brede invalshoek van de twee bijdragen, en de nauwe aansluiting bij recente architectuurhistorische theorieën en inzichten. Helaas zijn de afbeeldingen hoofdzakelijk aan het catalogusgedeelte toegekend, zodat verduidelijkende illustraties bij de teksten veelal node gemist worden.

In hun eerste bijdrage, een reconstructie van 'de urbanisatie van de Leuvense *Plaetse* in de veertiende en vijftiende eeuw', maken zij aannemelijk dat de bouw van het nieuwe (huidige) stadhuiscomplex, van de Sint-Pieterskerk en de aanleg van het tussenliggende plein (de *Plaetse*) in de vijftiende eeuw, onderdeel uitmaakte van een planmatige stedenbouwkundige opzet. Zij analyseren de wordingsgeschiedenis aan de hand van archivalische bronnen en brengen deze in verband met het organisch gegroeide veertiende-eeuwse stadhuiscomplex, de naijver met de stad Brussel, de stichting van de universiteit (1425) en het kapittel van de Sint-Pieterskerk. Ofschoon de aanzet tot deze urbanisatie met grote moeite en vele onzekerheden tot in de veer-

tiende eeuw teruggedeneerd wordt, vormen de archiefgegevens vanaf circa 1410 een rijke bron van informatie. Waar thans veelal in de architectuurhistorie niet meer dan verondersteld kan worden dat de bouwheer of opdrachtgever een belangrijke en waarschijnlijk zelfs bepalende vinger in de pap heeft, biedt dit proces in Leuven daarvan zelfs schriftelijk bewijs. De betrokkenheid van verschillende bouwmeesters van naam en faam bij de bouw van het stadhuis — Sulpitius van Vorst (1425-1439), Jan II Keldermans (1439-1445) en Mattheus de Layens (1446-1469) — laat onverlet dat zij zich in hun ontwerpen lieten leiden door de wensen en verwachtingen van de stadsoverheid. Al met al biedt deze bijdrage een nauwgezet inzicht in de verschillende aspecten die met een dusdanig grootschalig bouwproces in de late Middeleeuwen gepaard gaan en kan daarom als referentie gelden voor vele andere projecten in de Lage Landen.

De tweede bijdrage van Maesschalck en Viaene, 'bouwmeester Mattheus de Layens en het oude graafschap Henegouwen', gaat in op de bouwmeester van het *Voirste Huys*, Mattheus de Layens, de natuursteenhandel en het natuursteengebruik. Ofschoon van deze bouwmeester nauwelijks iets bekend is vóór 1446, proberen de auteurs zijn achtergrond na te speuren aan de hand van familierelaties, zijn vermoedelijke geboortestreek (het dorp Lallaing nabij Valenciennes) en zijn keuze voor bepaalde natuursteensoorten bij de bouw van het *Voirste Huys*. Dit leidt tot een zeer boeiende redenering, waarin aan het natuursteengebruik, naast de beschikbaarheid, de transportmogelijkheden, de duurzaamheid en de bewerkbaarheid, een nieuwe verklaring wordt toegevoegd: de relaties tussen steengroeven en adellijke geslachten. De adel had er belang bij om het gebruik van de steen uit hun groeven te bevorderen en de bouwmeesters traden, bijvoorbeeld als grafelijk of hertogelijk bouwmeester, namens hen op in deze. Tegelijk konden ook nieuwe vormen (bouwstijlen) op deze wijze verspreiding vinden, door middel van kant-en-klaar materiaal. Voor de vijftiende en zestiende eeuw is dit reeds langer bekend, zoals onder meer uit onderzoeken naar de familie Keldermans uit Mechelen blijkt. De auteurs proberen deze lijn echter door te trekken naar eerdere eeuwen. In de twaalfde eeuw blijken steenhouwers uit Picardie aangetrokken te zijn voor de eerste Brabantse steengroeve te Affligem en in de veertiende eeuw zal Jan van Osy (of Jehan d'Oisy), die tot voor kort als de grondlegger van de 'Brabantse gotiek' werd beschouwd, voornamelijk verantwoordelijk kunnen worden gesteld voor de toepassing van Henegouwse steen in Brabantse kerkgebouwen. Dit noopt tot een hernieuwde oriëntatie op het steengebruik en de verspreiding van bouwvormen in de middeleeuwse architectuur van de Lage Landen.

K. Emmens

J. van der Stock, *Printing images in Antwerp. The introduction of printmaking in a city. Fifteenth century to 1585* (Studies in prints and printmaking II; Rotterdam: Sound and vision interactive, 1998, 508 biz., ISBN 90 75607 13 X).

Deze Engelse bewerking van het Leuvense proefschrift uit 1995 van Jan van der Stock vormt het tweede deel van een nieuwe reeks getiteld 'Studies in prints and printmaking'. Deze veelbelovende Engelstalige serie lijkt zich ten doel te stellen de geschiedenis van prenten onder de aandacht van een internationaal lezerspubliek te brengen. Hoewel men zich niet beperkt tot Europa, gaat de aandacht voorlopig vooral uit naar de Nederlandse prenten. De huidige grenzen tussen Nederland en België vormen daarbij gelukkig geen enkele inhoudelijke belemmering. Hetzelfde geldt overigens ook voor Jan van der Stock, afkomstig uit Antwerpen en als